

УДК 1(477)(09)+262.8

М 64

Ірина МІРЧУК

**ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОСТІ
У ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНІЙ СПАДЩИНІ
ГАВРИЇЛА КОСТЕЛЬНИКА**

У статті розглядаються, запропоновані доктором філософії Гавриїлом Костельником, релігійні засади, які формують само-свідомість особистості і є пріоритетними у процесі її само-визначення. Г. Костельник зазначає, що в людині тісно пов'язане матеріальне й духовне, свідченням чого є мова, мислення, релігія. Релігія є суттєвим складником людської природи. Вона формує природу людини – розум і почуття, а також волю, покладає на людину певні обов'язки. Усі сили людської душі релігія зводить у доцільну гармонію, підносить душу до найвищого життя.

Ключові слова: *людина, особистість, релігія, церква, само-свідомість.*

Постановка проблеми. Соціальний прогрес, бурхливий розвиток науки і техніки, постійне зростання вимог до сучасної людини зробили її життя надто стрімким. Але якими б глобальними не були науково-технічні зміни, майбутня доля людства завжди залежить від особистості, у якій реалізується здатність гармонійного поєднання як матеріальних, так і духовних потреб.

Проблема особистості є найскладнішою у філософії. Особистість, за І. Фроловим, “виступає як динамічна, відносно стійка цілісна система інтелектуальних, соціально-культурних і морально-вольових якостей людини, які виражені в індивідуальних особливостях її свідомості і діяльності” [10, 557]. Якщо провідним у визначенні індивідуальності є її неповторний вроджений талант, то у особистості – воля, самостійність. Людина виконує в суспільстві визначені ним ролі, постає як істота соціальна. Як особистість

проявляє себе у ставленні до виконання своєї ролі або ролей у суспільстві? Особистість втілює цінності своєї епохи, культури. Сприймаючи цінності як власні, беручи їх за основу свого світогляду і діяльності, обирає роль у суспільстві чи виконує визначену так, щоб максимально реалізувати свою систему цінностей. Особистість передбачає самостійність діяльності на основі вільно обраних принципів і відповідальності. Автономність – одна з провідних рис особистості. Вона сама обирає цілі, обов'язки залежно від своїх переконань, інтересів. Свободу особистості забезпечує її вольова готовність робити вибір і брати на себе відповідальність за нього. В особистості домінує свідомо-вольовий початок, який забезпечує не тільки розуміння мети і шляхів її досягнення, але і силу для їх здійснення, незважаючи на всі зовнішні перешкоди. Особистість діє на основі усвідомлення сенсу життя.

Формування духовності як провідної риси особистості – велике і складне завдання. Особливої актуальності воно набуває сьогодні, коли рівень духовної культури падає: знецінюється престиж освіченості та інтелектуальної діяльності, знижуються моральні критерії своєї та чужої поведінки, що пояснюється зниженням рівня життя в Україні, відсутністю соціальної захищеності, невизначеністю моральних орієнтирів у політиці держави й повсякденному житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема людини, формування особистості, духовності та моральних цінностей завжди була у центрі філософських досліджень. Уперше це чітко прослідковується у Сократа. Фундаментальною здатністю людини він вважав розум і мислення, які здатні дати вище, загальнообов'язкове знання, яке, однак, неможливо отримати в готовому вигляді. Людина повинна докласти значних зусиль, щоб здобути його. Він виходить із настанови, що людина володіє повнотою знання, її свідомість щодо всерозуміння істини бере з самої себе і лише звідти вона черпає це розуміння. За Сократом, завданням філософа є допомогти людині народитися для нового життя і прийняття дійсних та істинних моральних норм. “Я поставив своєю життєвою метою надавати кожному в його індивідуальному духовному житті посильну допомогу, намагаючись намалювати шляхи, ступаючи по яких кожний із вас міг би стати кращим і розумнішим,” – говорив у “Апології” Сократ [6, 84].

У релігійній думці цю проблему вперше порушив православний філософ і богослов П. Флоренський, який виокремлював три аспекти у дослідженні проблеми людини та її призначення: природу людини, побудову її тіла (використовуючи дані біології та психології), дух, можливий шлях людини від грішного до святого стану (проблеми християнської екзегетики) та діяльність людини, аналізуючи світогляд (науку і філософію), мистецтво і господарську діяльність [11, 820]. П. Флоренський доводив, що саме релігійний культ визначає естетичну спрямованість, пізнавальне значення та виховну роль духовних цінностей у формуванні особистості.

Вагомий внесок у постановку та розв'язання проблеми людини, особистості зробив релігійний філософ, представник “київського кола” філософії М. Бердяєв. Ця тема стає однією із провідних у філософії мислителя, на що він та його сучасники неодноразово наголошували. Ось що писав Бердяєв у 1925р.: “Релігійна проблема про людину та людську творчість стоїть у центрі моєї думки, нею просякнуті всі мої твори” [1, 298 – 299]. Для М. Бердяєва особистості людини немає, якщо немає того, що вгорі світу, до якого вона повинна сходити. Саме тому, вважає він, бути особистістю – це бути індивідуальністю, а значить – визначати своє особливе призначення у всесвіті, стверджувати повноту свого єдиного буття в бутті всесвітньому, харчуватися соками божественного життя. Тому для нього людина є особистістю, але не за природою, а винятково тільки за духом. У цьому внутрішньому відношенні особистість черпає сили для вільного ставлення до світу, а тому вона – універсум у індивідуально-неповторній формі, незалежне ціле, найвища цінність. Ніщо не може втручатися в цей універсум без дозволу особи, наділеної правом і обов'язком захищати свою духовну свободу від інших людей, суспільства, держави [2, 55].

Релігійний філософ М. Лоський, розглядаючи проблему формування та розвитку особистості, вважає, що весь світ складається з особистостей дійсних і особистостей потенційних. За М. Лоським, розвиток особистості є еволюційним процесом, який передбачає перехід від потенційної, що втілює в собі образ Божий, до дійсної особистості – подобою Божою. Подібність

Божа – це мета розвитку будь-якої особи, яка досягається власними зусиллями вільної особистості та є її досягненням. Відзначаючи, що людина є істотою недосконалою, М. Лоський стверджує: повної реалізації індивідуальності особистість досягає лише в Царстві Божому. Відстань між земною людиною і абсолютно досконалою особистістю надзвичайно велика. Вона повинна пройти багато різних, які все ускладнюються, ступенів життя на шляху до Царства Божого – душа сім'ї, душа якоїсь соціальної групи, душа нації [5, 328]. Філософ Л. Карсавін підкреслював, що саме релігійність людей є змістом культурно-історичного процесу, оскільки розв'язує основне завдання – здобуття перемоги над забуттям і часом, над минулим і майбутнім – над смертю. Оскільки західна культура деградує, то її можна врятувати лише через розвиток релігійності. У цьому аспекті, вважав Карсавін, завдання православ'я є універсальним і водночас індивідуально-національним [8, 429].

Розглядаючи людину діяльною, соціально-активною істотою, марксизм, наприклад, розуміє під людським “я” не щось особливе, ізольоване пасивно і рефлексує, а тільки те, що перебуває завжди в єдності з колективним, громадським “ми”. Марксизм завжди підкреслює, що всі особистості так чи так, у тій чи тій мірі суб'єкти діяльності – праці, пізнання, спілкування, оскільки будь-яка людина реалізує певну мету, здійснює життєві потреби. Однак особистість є суб'єктом діяльності не ізольовано, сама собою, а лише як частина соціального колективу (суспільства, класу, групи). Тому її індивідуальний розвиток можливий тільки в колективі та на його основі. Конкретна ж роль особистості завжди залежить від того, як вона сама сприймає і оцінює своє становище в суспільстві, колективі, які висновки та практичні кроки вона робить [7, 657].

Отже, марксизм встановлює, що хоча особистість характеризується деякими особливостями усвідомлення і здійснення своєї діяльності, сама ж ця діяльність підпорядкована об'єктивним законам розвитку суспільства і завжди здійснюється нею спільно з іншими людьми.

Подібну позицію щодо питання про природу особистості займає П. Сорокін. На його думку, особистість – це соціокультурний

індивід, і він є тим, ким він є саме завдяки дії соціокультурних сил. Усе, що є в його “я” (ім’я, наукові ідеї, релігійні погляди, естетичні смаки, моральні переконання, манери, економічне становище, соціальний статус і життєвий шлях), вважає П. Сорокін, – зумовлено суспільством [9].

Розробка теоретичних, зокрема філософських, проблем особистості набуває нині важливого значення, особливо актуальним є дослідження категорії релігії з позиції аналізу її впливу на формування особистості, самосвідомості та самоідентичності людини, її самовизначення та духовного розвитку. *Метою статті* є звернути увагу дослідників вітчизняної релігійної філософської думки на певні аспекти творчого мислення видатного українського філософа першої половини ХХ ст. о. Гавриїла Костельника, який оволодів спадщиною світової філософської думки і виробив власні, високопрофесійні концепції з зазначених проблем.

Розмірковування Г. Костельника над цією проблемою вилилося у кілька праць, серед яких є дуже глибокі оцінки ролі релігійної віри в житті людини, природи атеїзму, а також ролі науки, природи наукового знання, наскільки глибоко таке знання допомагає людині пізнати Всесвіт і його першооснови, формує особистість, сприяє її самовизначенню. До них належать: “Таниці Вселенної”, “Справжнє джерело атеїзму”, “Границі демократизму” тощо.

Передовсім варто зазначити, що у першій половині ХХ ст. Гавриїл Костельник був свідком поширення в Європі войовничого атеїзму. Г. Костельник глибоко замислюється над його причинами. Якщо теологи пояснюють джерело атеїзму гріховністю людини, то Гавриїл Костельник вважає, що цю причину не можна вважати головною, тобто джерелом атеїзму. Наукове знання може багато що пояснити, однак воно не в змозі побороти релігію, оскільки не може “ясно й переконуючо опрокинути всі докази, на яких ґрунтується віра в Бога: існування людського розуму, доцільність у природі, існування вродженого морального змісту (совість), різницю між живим і неживим, початок життя на землі і т. ін. наука мусіла би виразно й переконуючо пояснити механічним способом, без Бога” [4, 87].

Розвиток науки веде до атеїстичної орієнтації, у фізиці відкрито, як каже Г. Костельник, “немеханічний чинник”, проте

згадані питання залишаються нерозв'язаними, таємничими. Тому, визначаючи матеріальну природу як основу всього світу, професор, як і всі філософи Нового часу, не може обійтися без ідеї Творця. Для нього наукові знання не перешкоджають вірити в Бога, вони, навпаки, допомагають глибше переконатися у вірі, джерелом атеїзму є не наука, а догматизм мислення, специфічна ментальність, “чуття”: “Власне те чуття, яке виробляється в душі у зв'язку з механістичною перспективою на світ, є справжнім, найглибшим, оригінальним джерелом атеїзму” [4, 14]. Атеїзм виростає з чуття, з тієї сильнішої половини людського ества, оскільки людина, як і все інше у Всесвіті, має і матеріальну, й духовну природу. Чуття належить до сильнішої, духовної природи. Костельник розмірковує так: “У людській природі треба розрізнати два творчі мотори: одним є наше свідоме й свобідне «Я», другим є наша природа. “Хімія, фізика, математика, історія... є твором нашого «я»; а наші безпосередньо відбиранні зображення та вражіння – це чисті твори нашої природи. Є також мішані твори, як наприклад мова, бо її творить і наше «я» і наша природа (вона дає перші імпульси й засоби для творення мови). Наше думання також є мішаним твором: перші імпульси та засоби думання походять від природи, а дальше думання переводить наше «я»” [4, 19]. Релігія також належить до “мішаних творів”: перші імпульси і поняття до витворення релігії дає природа, а дальшу розбудову релігії “переводить людське “я””.

Отже, в людині тісно пов'язане матеріальне й духовне, свідченням чого є мова, мислення, релігія. Г. Костельник детально аналізує вчення як давніх, так і сучасних йому атеїстів, до яких відносить Ч. Дарвіна, З. Фройда з метою показати, що релігійне чуття глибоко пов'язане з людською природою, а теорія Дарвіна, стверджуючи, що людську природу створила людська свідомість “я”, він вважає абсурдом. За теорією Фройда, релігія пов'язана з почуттям небуденності, піднесеності, одухотворення людини, джерело якого важко знайти у природі. Релігія є ілюзією, якій не місце в матеріалізованому світі, вона стоїть неначе над природою людини. Чуття, з яким Костельник пов'язує релігію, не входить до його поняття природи. Водночас свідомість людини є складовою її природи: “Свідомість – це «розв'язаний бік» природи, щоби

свідоме ество могло само собою кермувати в житті, щоб могло вести самостійне, індивідуальне життя. Природа тут полишила людині свободу, щоб людина могла бути «ковалем своєї долі», щоб людина сама могла «будувати» фізіономію своєї душі, а від тої будови, очевидно, залежний також спосіб життя людини чи то взагалі її доля. Кожна думка, а властиво кожний зміст свідомості лишає по собі слід у нашій душі – собі питомий слід” [4, 31]. Такі слова цілком заперечують Костельника, коли він спростовував теорію Дарвіна про те, ніби людську природу створила людська свідомість. Як бачимо, сам професор дійшов такого ж висновку, бо інакше й не могло бути. Релігійний сан зобов’язував це спростовувати, і Костельник підкорявся обов’язку – так можна розуміти його виступи проти наукових висновків. Він сам це засвідчує: “А що частіше перебуває в нашій свідомості, це бере нашу душу в полон”, при чому чуття значно сильніші, ніж думки, почуття впливають на розум. Світогляд людини погоджений з її чуттям, чуття формують погляди: “Кожний зміст свідомості має два боки: один логічний, другий чуттєвий, а принцип гармонії домагається, щоб обидва ці боки достроїлися до себе: або поняття зреформує чуття на свій лад, або чуття зреформує поняття на свій лад. Це значить, що кожному поняттю відповідає йому питоме чуття в нашій душі” [4, 31].

Звичний природний світ, у якому живе людина, для неї є єдиним реальним світом. Поглинута своїми турботами, вона не замислюється над метафізичними, абстрактними проблемами чи поняттями. Для людини тут усе знайоме, близьке, усе пояснене чи з досвіду, чи з науки. Але коли перед людиною відкривається інша сторона світу, як увечері зоряне небо, тоді вона усвідомлює таємничість світу, своє безсилля чи непевність. Звідси виростає коріння релігії, отже, віри в ідеальне: “Релігійні мотори стають в нашій душі живіші й сильніші, коли якісь надзвичайні події цілком поторощать «чуття нічогости» і в душі в повній силі віджикнуть почуття таємности, непевности, нашої власної безсильности й маленькости, от як нам хтось дорогий умре, а в людей, що безпосередньо залежні від природи, коли йде буря, град, повінь...” [4, 36].

Людина потребує відповіді на кардинальні життєві питання – про сенс і мету життя, звідки цей світ, для чого існує, що чекає

світ у майбутньому, як досягнути мету життя та ін. – їх ставить практичне життя і вимагає відповіді. Знайти їх допомагає спілкування з Абсолютом, – не важливо яким, але він належить до сфери ідеального. Тому Костельник вважає, що “кожна людина мусить визнавати якусь релігію, адже поняття Абсолюта ніколи не базується лише на науці, а переважно на вірі” [3, 173]. “Один релігійний світогляд можна заступити другим релігійним світоглядом, одну релігію другою релігією – але ніколи “наукою” [3, 174].

Як держава повинна ставитися до релігії, виходячи з того, що вона від природи притаманна людині? Костельник вважає: політика державної влади щодо релігії повинна базуватися на визнанні психологічних, суспільних та історичних заслуг релігії. Її не можна так просто відкинути чи заперечити у державі, як і в житті кожного окремого громадянина.

Передовсім релігія є суттєвим складником людської природи. Вона формує природу людини – розум і почуття, а також волю, покладає на людину певні обов’язки, тобто обмежує її природну свободу: “Тільки віра в Бога може спричинити внутрішню відповідальність – або що те саме: тільки віра в Бога може спричинити зобов’язання в совісті” [3, 176]. Воля без зобов’язання є страшною, людина без віри ні перед ким не відповідає за свою сваволю. Це страшно, небезпечно для суспільства. Атеїсти вважають, що таким суддею волі може бути розум, але Костельник стверджує, як з досвіду знаємо, що “сам розум ослабий для нормального пановання над волею та чуттям” [3, 177], коли “Бога немає, то все дозволено”. Атеїзм залишає людську душу на поталу сліпій долі, тоді як релігія очищує наші почуття й впорядковує їх. Костельник навіть цитує Г. Честертон – одного з новітніх англійських письменників, який вважає, що людська душа потребує впорядкування, без Бога вона “неначе город, якого не доглядають”, “позитивна релігія культивує душу, ставляє для неї ідеали, дає взори, дає силу, зобов’язань” [3, 178], “всі сили нашої душі релігія зводить в доцільну гармонію, і підносить душу до найвисшого життя” [3, 179].

У суспільстві релігія сприяє об’єднанню людей, вона єднає людські душі, у ній люди знаходять силу для самопосягати та жертви. Релігія завжди домінувала в суспільстві завдяки християнським ідеалам гуманності, справедливості, прагнення до безконечного,

навіть плекала національні ідеали. Християнська релігія здійснила найбільший суспільний переворот – вона створила нову людину, стала джерелом невичерпного життєвого багатства, ідей поступу, розвитку. Додамо, що християнство розірвало межі замкнутого земного життя, дало людині-християнину надію на життя вічне, відчуття синівства й благодаті, можливість почуватися Сином Божим, захищеним і зрозумілим у найтяжчих провинах. “Воно дає здорову підставу та провідну ідею, і в нинішніх часах, в часах світової революції, спричиненої війною, християнство дає здорові будуючі ідеї. Суспільна справедливість рівність людей, гуманність і т. д. – се ж вирросло з християнської почви...” [3, 183]. Якщо в історії були прояви негуманного ставлення до еретиків чи релігійні війни, то джерелом таких негативних явищ є не релігія, а “спеціальні обставини та суспільні погляди”, тобто причина в самих людях. Релігію не можна ігнорувати, тому що вона була джерелом усієї науки, мистецтва й цивілізації, є вершиною науки й культури: “Віра в Бога була історично першим філософічним поглядом на світ, а вона є й психологічно першим філософічним поглядом... Найвищим і найцікавішим предметом для людської думки навіки останеться Бог зі своїми таємницями” [3, 185]. “Нема і не може бути між людьми сильнішої, більше творчої ідеї, як ідея про Бога” [3, 186].

У полеміці з атеїстами Костельник доводить як слабкість і невизначеність поняття модерної науки, так і науковість релігії. У школах релігія необхідна, твердить Костельник, тому що школа виховує людей, а не лише спеціалістів. Навчання без релігії не дає високих ідеалів, не готує до вищої форми життя. Запанує серед молоді атеїзм. Усунення релігії зі школи суперечить поняттю свободи людини. Учні мають мати можливість вибрати – вивчати релігію чи атеїзм. Тоді буде справедливе ставлення до релігії. Необхідно враховувати, що без вивчення релігії навчання буде однобічне, ніколи не зможе розвинути усіх чинників людської душі. У тому, що в модерної інтелігенції релігійний світогляд розвинутий менше, ніж світський, Костельник бачить джерело атеїзму. Та часто інтелігенція – прихильники атеїзму – не розуміють суті християнства, приписують релігії примітивний звичайний людський світогляд або вчення Аристотеля про небо. Та це

несправедливо. Насправді християнство поєднало новий погляд на Всесвіт з релігійним вченням, а батьком такого нового погляду є Коперник: “«Небо» та «пекло» є дійсно християнськими елементами, але що се «небо» є ідентичне із зв'язистим небом Вселенної, а «пекло» ідентичне з огнистим осередком землі (чи то місцем «під нами»), се є лише асиміляцією християнських понять із невдатними світськими поглядами на конструкцію вселенної” [3, 200]. Так розв’язує Костельник проблему поєднання наукового знання і християнської віри.

Висновки. Не заперечуючи досягнень науки і заснованого на її здобутках філософського знання, Гавриїл Костельник, надавав великого значення релігії, вірі. Він вважав, що релігійна віра надає спеціальної цінності усьому світові, – і природі, і соціуму, що оточує людину, цілим народам, рекомендує норми співжиття, права і обов’язки, сподівання і мрії для щастя, пропонує сенс життя навіть тоді, коли людина розчаровується у всьому земному. Релігія пов’язує людину з абсолютною цінністю, формує її сомосвідомість, світогляд, що, на думку Костельника, є коренем релігійної віри.

У своїх роздумах і дослідженнях о. Костельник завжди намагався дійти до джерел природи тверджень, учинків, сенсу та значення подій, часто сам знаходив новаторські, неординарні, досить несподівані висновки і навіть системи поглядів. Його спосіб осмислення історії та дійсності вирізняється в контексті тогочасної галицької інтелігенції саме своєю оригінальністю й неординарністю.

Намагання Костельника мислити адекватно з філософським процесом у Європі, сперечатися з авторитетами, його ерудиція та надзвичайна глибина думки зумовлюють його місце в рядах філософів-професіоналів, передовсім в Україні, у середовищі представників релігійної філософії.

Література

1. Бердяев Н.А. В защиту христианской свободы (письмо редактору) / Н.А. Бердяев // Современные записки. – 1925. – № 24. – С. 285 – 303.
2. Бердяев Н.А. О назначении человека / Н.А. Бердяев // Б-ка этической мысли. – М. : Республика, 1991. – 383 с.

3. Костельник Гавриїл. Границі демократизму (Соціальна студія) / Гавриїл Костельник. – Львів : НТШ, 1919. – 220 с.
4. Костельник Гавриїл. Справжнє джерело атеїзму / Гавриїл Костельник. – Львів : Б.в., 1935. – 96 с.
5. Лосский Н.О. История русской философии / Н.О. Лосский ; пер. с англ. – М. : Совет. писатель, 1991. – 480 с.
6. Платон. Апология Сократа / Платон // Платон. Апология Сократа, Критон, Ион, Протагор / Платон ; общ. ред. А.Ф. Лосев и др. ; пер. с древнегреческого. – М. : Мысль, 1999. – С. 70 – 96.
7. Рассел Б. История Західної філософії / Бертран Рассел ; пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тащука. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
8. Скотний В. Историчний і систематичний курс / Валерій Скотний. – К. : Знання України, 2005. – 576 с.
9. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика / П.А. Сорокин // Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин ; общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов ; пер. с англ. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
10. Фролов И.Т. Введение в философию : в 2 ч. / И.Т. Фролов, Э. Араб-Оглы, Г. Арефьева и др. – М. : Политиздат, 1990. – Ч. 2. – 639 с.
11. Флоренский П.А. Столп и утверждение истины / П.А. Флоренский. – М. : Правда, 1990. – Т. 1, Ч. II. – 840 с.

Мирчук Ирина. Проблема личности в философско-религиозном наследии Гавриила Костельника. В статье рассматриваются, предложенные доктором философии Гавриилом Костельником, религиозные принципы, формирующие самосознание личности и, которые являются приоритетными в процессе ее самоопределения. Г. Костельник утверждает, что в человеке тесно соединено материальное и духовное, доказательством этого есть язык, мышление, религия. Прежде всего, религия есть существенным составляющим человеческой природы. Она формирует природу человека – разум и чувства, а также свободу, накладывает на человека обязательства. Все силы человеческой души религия сводит в необходимую гармонию, и поднимает душу к наивысшей жизни.

Ключевые слова: человек, личность, религия, самосознание.

Mirchuk Iryna. Personality formation on the religious principles of Havryil Kostelnyk. The article regards the religious principles (proposed by Ph.D. Havryil Kostelnyk) that form self-consciousness of the personality and have priority in the process of

self-determination. H. Kostelnyk notes that material and spiritual are closely related in a person and language; mentality, religion are the evidence of it. First of all, religion is an essential part of human nature. It forms the human nature i.e. his mind and senses as well as freedom; also imposes certain obligations on the person. Religion brings all the powers of the human soul in reasonable harmony and elevates the soul to the highest life level.

Key words: human, personality, religion, self-consciousness.